

אנתוני ד' סמית

האומה בהיסטוריה

החברה ההיסטורית הישראלית

אנתוני ד' סמית

האומה בהיסטוריה

במת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן

עורך הסדרה
יוסף קפלן

-
- א. קרלו גינצבורג: היסטוריה, רטוריקה, הוכחה
ב. אנתוני ד' סמית: האומה בהיסטוריה

אנתוני ד' סמית

האומה בהיסטוריה

תרגמה מאנגלית

איה ברויאר

החברה ההיסטורית הישראלית
ירושלים

Originally published in English under the title
The Nation in History
by Anthony D. Smith
© 2000 by University Press of New England

עריכה לשונית והבאה לבית הדפוס: יחזקאל חובב

© Copyright by The Historical Society of Israel, Jerusalem

Printed in Israel, 2003

מסת"ב 965-227-177-2 ISBN

מספר קטלוגי 185-493 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית, תשס"ג

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני

או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	יוסף קפלן: פתח דבר
12	תודות למהדורה האנגלית
13	הקדמה
	פרק ראשון
19	וולונטריזם והאומה האורגנית
20	א. לאומיות אורגנית ולאומיות וולונטריסטית
25	ב. דטרמיניזם תרבותי והאידיאל הפוליטי
30	ג. אומות אתניות ואומות אזרחיות
36	ד. פרימורדיאליזם תרבותי
42	ה. סיכום
	פרק שני
44	האומה: אומה מודרנית או פרניאלית?
44	א. האורתודוקסיה המודרניסטית
47	ב. היסטוריוגרפיה מודרניסטית
52	ג. הביקורת הפרניאליסטית
53	ד. פרניאליזם מתמשך
58	ה. פרניאליזם חוזר ונשנה
59	ו. אומות עתידיות?
69	ז. סיכום: בעיות הפרניאליזם
	פרק שלישי
72	הבניה חברתית וגניאלוגיה אתנית
73	א. מסורות מומצאות, קהילות מדומיינות
82	ב. ביקורת על הקונסטרוקציוניזם החברתי

84	ג. הסבר אתני־סמלי של אומות ולאומיות
	1. המשך הארוך 84
	2. קהילייה אתנית ואומה 86
	3. אתניות – מיתוסים, זיכרונות וסמלים 88
	4. יסודות אתניים של אומות 91
	5. נתיבי התהוותה של האומה 93
	6. תפקיד הלאומיות 94
	7. התמדה והשתנות של אומות 97
99	ד. סיכום
101	הערות
111	ביבליוגרפיה
131	מפתח

פתח דבר

יוסף קפלן

בעוד שבועות אחדים נציין את יום השנה העשירי למוותו הטרגי של מורנו וידידנו מנחם שטרן. קל היה לאהוב את מנחם שטרן. ואכן, כל מי שזכה להכירו – אהבו. הוא היה איש-שלום במלוא מובן המילה, הומניסט בכל לבו ומאודו, ומעולם לא הרשה ולו לשמץ של שנאה להכתיב את התנהגותו, את אורחות חייו ואת השקפת-עולמו.

שנאה עיוורת גרעה את חייו בירושלים, העיר שאליה היה קשור בכל נימי לבו, שנאה שהיתה כה זרה לאישיותו ול-"*exemplar humanae vitae*" שניהל.

בעת שיסדה את במת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן, לפני שש שנים, ביקשה החברה ההיסטורית הישראלית לבטא את רגשות ההוקרה והמחויבות של קהילת ההיסטוריונים בישראל לגדול מלומדי דורנו בתחום תולדות עם ישראל בתקופת הבית השני ולאחר מגדולי המלומדים שקמו אי פעם למדעי היהדות. בדרך זו ביקשנו לכבד את זכרו ואת מורשתו האינטלקטואלית של היסטוריון מבריק, אשר מעולם לא קטע את מחקרו, ולו ליום אחד, מאז תחילת לימודיו באוניברסיטה העברית בשנת 1943 ועד מותו. היסטוריון עתיר ידע זה, שבקיאותו המדהימה לא הוגבלה לתקופות אחדות או לתחומים מסוימים, הרגיש כבן בית בכל תקופתיה של ההיסטוריה היהודית ואף בתרבות הקלסית ובתרבות האירופית.

הלאומיות מילאה תפקיד מרכזי בחייו של מנחם שטרן. ההזדהות עם התחייה הלאומית היהודית הובילה את הוריו לארץ ישראל זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. שטרן היה אז בן שלוש-עשרה, נער ברוך

* הרצאת הפתיחה לסדרת הרצאותיו של פרופסור אנתוני ד' סמית בבמת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן, 11 במאי 1999.

כישורונות, בן למשפחה דוברת יידיש מביאליסטוק. עוד בעירו ספג לא רק את עושרה של המורשת היהודית העתיקה אלא גם את יסודות התרבות העברית המודרנית. משנעשה היסטוריון, ולכל אורך פעילותו האקדמית ובכל למדנותו המקיפה, הוא נתן ביטוי למחויבותו העמוקה להתחדשותה של התרבות העברית, שהיא אחד מסימניה הבולטים של הלאומיות היהודית המודרנית. לצערנו הרב, לאומיות, או ליתר דיוק – לאומנות אפלה, גם מילאה תפקיד מכריע במותו.

הוא הסתייג מן הכינוי "האסכולה הירושלמית", שהתייחס לקבוצת ההיסטוריונים שהתוותה את הקווים המנחים בחקר תולדות ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים ולדור הראשון של תלמידיהם, שעמם נמנה שטרן עצמו. ואולם, הוא הכיר בכך שהיסטוריונים אלה, והוא בכללם, נוקטים גישה לאומית בחקר תולדות עם ישראל. מנחם שטרן היה אחד מששת ההיסטוריונים הירושלמים ששיתפו פעולה בכתיבת שלושת הכרכים המקיפים של "תולדות עם ישראל", בעריכת חיים הלל בן-ששון. היה ברור לו שהגדרה שתחול על ששת ההיסטוריונים הללו, "על אף השוני הרב שביניהם, תביא בחשבון את מגמתם לתאר את תולדות ישראל כתולדות אומה חיה... על האספקטים השונים והמגוונים של חייה, ולא במוצהר את תולדות היהדות".¹ בעבודתו ניכרת, ללא צל של ספק, השפעתה של הגישה הפרניאליסטית (perennialist) בתולדות עם ישראל והאומה היהודית, גישה שהיתה אחד מסימני ההיכר של ההשקפה ההיסטוריוגרפית של האבות המייסדים של חקר תולדות ישראל בארץ. בהקדמה הכללית למהדורה העברית של "תולדות עם ישראל", שראתה אור בשנת 1969 (ההקדמה, מעניין לציין, לא נכללה במהדורה האנגלית שפורסמה בשנת 1976), כתב בן-ששון: "עדיין טובה המסגרת הלאומית לבירור היסטורי של אמת, שכן היא מסגרת טבעית ומודעת המארגנת דורות על דורות מעשי אנוש ויחסי חברותיהם".² והוא הוסיף:

רציפותה של אומה מן האומות היא צירוף התמורות במסגרת של גורמים וכוחות מאחדים. העם היהודי רושם לעצמו היסטוריה רצופה מן העתיקות שבעולם... עיון כראוי בתולדות אומה זו מלמד, שבמעברים ובפיזור של היהודים בתולדותיהם הארוכים והמגוונים יש הרבה יותר רציפות הגוף נושא התרבות, הרבה יותר עמידה על

פתח דבר

סמלי הייחוד והליכוד והרבה יותר התמדה בתרבות מאשר אצל רוב העמים שלידם ובצילם חי ישראל.³

אף שיש סיבות טובות להניח ששטרן לא הסכים לגמרי עם מקצת הקביעות הללו, הרי גם עבודתו השתייכה ללא ספק לקטגוריית "הפרניאליזם המתמשך", כהגדרת אנתוני סמית. אכן, ביחסו של שטרן לקנאים ולסיקריקים, שאותם הגדיר כ"ענפים של תנועת חרות לאומית", אפשר למצוא דמיון מסוים ללאומיות הרטרופקטיבית שאפיינה את עבודתם של לא מעט היסטוריונים של עם ישראל הקדום ושל חוקרי ההיסטוריה היהודית מתקופת החשמונאים ועד מרד בר־כוכבא.⁴

חקר ההיסטוריה היהודית התרחב מאז פרסום "תולדות עם־ישראל", ומחלוקות היסטוריוגרפיות נתגלעו סביב שאלת הרצף בהיסטוריה היהודית, מקומה של הלאומיות בתוכה וכן הלאה. השפעתה של האידיאולוגיה הלאומית על ההיסטוריוגרפיה היהודית במדינת ישראל פחתה בינתיים, מאותם טעמים שבעטיים פחתה האמונה הישנה באחדות האומה ובעליונותה במערב בן־זמננו, וכמובן גם מטעמים אחרים, ייחודיים לניסיונו כאן, בישראל. הד לדיונים הנוקבים המתנהלים בחברה הישראלית על סוגיות של זהות לאומית ותרבותית נמצא כמובן בדיונים אקדמיים – על המשכיות ושינוי בתולדות עם ישראל ועל הקשר בין הלאומיות היהודית המודרנית להוויה היהודית בתקופות טרום מודרניות. עם זאת, למרבה הצער, במחלוקת זו חסרה לנו, לעתים קרובות, הצניעות שעליה דיבר שטרן, צניעות שכה אפיינה את למדנותו. בטיעונים מתלהמים אלה, החדורים כמובן הנחות פוליטיות ואידיאולוגיות, מופרחים תדיר לאוויר העולם מושגים לא מדויקים. הדבר אינו מועיל לליבון הנושאים, המצריך מידה לא מבוטלת של ריסון עצמי.

לפיכך, לא יכולנו לקוות למרצה מתאים יותר לבמה זו מאשר פרופסור אנתוני סמית, מן החשובים שבחוקרי האתניות והלאומיות בשלושים השנים האחרונות.

עם הופעת ספרו *Theories of Nationalism*, בשנת 1971, הוא נתגלה כאחד התיאורטיקנים המרכזיים בחקר הלאומיות. בזה אחר זה, הוא פרסם שורה מרשימה של מאמרים וספרים הנחשבים ציוני דרך בהבנת הנושא הזה. בין אלה נכללים: *The Nationalism in the Twentieth Century* (1979),

Ethnic Revival in the Modern World (1981), *The Ethnic Origins of Nations* (1986), *National Identity* (1991), *Nations and Nationalism in a Global Era* (1995); ולאחרונה: *Nationalism and Modernism* (1998).

כהיסטוריונים, רובנו מנהלים דיאלוג עם מדעי החברה, הן כדי לחדד את ההיבטים המושגיים והתיאורטיים של מחקרנו ההיסטורי הן כדי להוסיף עומק היסטורי ותרבותי למחקריהם של סוציולוגים, אנתרופולוגים ואנשי מדעי החברה האחרים. לזכותו של אנתוני סמית יאמר שדיאלוג זה הוא חלק בלתי נפרד מעבודתו, המצטיינת בחדותה המושגית ובעושר דמיונה התיאורטי, מן הצד האחד, ובידע ובהבנה היסטוריים נרחבים, מן הצד האחר.

כתיבתו מתאפיינת בחיפוש עקבי אחר הקשר בין האתניות הטרומ מודרנית ללאומיות שבאה אחריה, ובחתימה בלתי נלאית לתיאוריה מאחדת או לפרדיגמה מוסכמת שיקיפו את כל הבעיות והנושאים הכלולים בלאומיות. כתלמידו של ארנסט גלנר, נקודת המוצא שלו היתה קבלת המודרניות הן של האומות הן של הלאומיות. במחקרו האחרון הוא גם הדגיש: "המודרניסטים צודקים בוודאי בהתעקשותם על המודרניות של אומות רבות ושל הלאומיות בכלל (האידיאולוגיה והתיאוריה). תנאי המודרניות נוחים בבירור לשכפולן של אומות, של מדינות לאומיות ושל לאומיות בכל חלקי העולם".⁵

ואולם, המעבר שהתחולל במושאי התעניינותו המחקרית של סמית – מלאומיות לאומות, ומאומות לקהילות אתניות – לימד אותו להעריך את התפקיד החשוב שמילאה האתניות בעולם של העת העתיקה ושל ימי הביניים, ואת הכוח העצום הטמון בהישרדות אתנית. מכאן הוא הגיע למסקנה הבאה: "הבעיה של הישרדות אתנית נראתה חשובה במיוחד ללאומיות המאוחרת יותר לסוגיה: היכולת לגייס 'היסטוריה אתנית' עשירה ומתועדת היטב עתידה היתה להתברר כמשאב תרבותי חשוב עבור חסידי הלאומיות".⁶ יתר על כן: "אומות מסוימות הן גם תוצר של זיקות אתניות והיסטוריות-אתניות מוקדמות יותר, לעתים קרובות טרום מודרניות".⁷ ואף בניסוח חד יותר: "אי-אלה אומות, והלאומיות האופיינית להן, התקיימו הרבה לפני הופעת המודרניות".⁸

בוויכוח הנוקב והמעניין להפליא שהוא מנהל עם התיזות של הובסבאום ושל אנדרסון, טוען סמית:

פתח דבר

ה"המצאות" של חסידי לאומיות מודרניים חייבות למצוא הדין בלב רבים מן המיועדים להיות "האחים-ללאום", שאלמלא כן דינו של המפעל להיכשל. אם אלה אינן נתפסות כ"אותנטיות"... הן לא יצליחו לגייס אותם לפעולה פוליטית. עדיף אפוא "לגלות מחדש" ולנכס מחדש עבר אתני או עברים אתניים בעלי משמעות כלשהי בעיני האנשים הנדונים, ובאורח זה לכונן מחדש זהות אתנית קיימת, גם במקום שזו נראית מעורפלת ולוקה בחסר מבחינת תיעודה.⁹

סמית איננו חש כלל ועיקר שפתר את כל הבעיות הסבוכות העולות מסוגיית הלאומיות. לא מכבר הוא אמר: "ניתוח הלאומיות נותר חמקמק. שאלות בסיסיות כה רבות נותרות בלא מענה, חוקרים כה מעטים נכונים להסכים אפילו על העקרונות הראשוניים".¹⁰

אנתוני סמית היקר, אנו הישראלים, שהמפעל הכביר של בניית תרבות לאומית, המשלבת חדש וישן, הוא לחם חוקנו, מי יותר מאתנו מודע למורכבות התופעה הלאומית ולקושי הכרוך בהבנתה. מי יותר מאתנו, העוסקים בתולדות עם ישראל לתקופותיו, מודע למורכבות של השאלות הנוגעות לרצף ולשינוי שמעלה מושג כגון ה"אומה", מושג שעל שורשיותו ההיסטורית היטבת כל כך לעמוד. אנו מודים לך על שבאת לחלוק עמנו את ידיעותך ואת מחשבותיך. אנו מקווים שתמצא גמול לטרחתך וליגיעתך במפגש מחודש זה עם השאלות והתובנות שחינו כאן במדינת ישראל יעוררו לבטח אצל אינטלקטואל חדור סקרנות שכמוך.

[תודתנו נתונה לישעיהו גפני ולדניאל שוורץ על עצתם וסיועם בהכנת המהדורה העברית – י"ק.]

תודות למהדורה האנגלית

זה כמה שנים אני עסוק בשאלת טיבה ההיסטורי של קטגוריית האומה ובשאלת עתיקותן של אומות מסוימות, כגון היוונים, הארמנים, הפרסים והיהודים. על כן שמחתי במיוחד להיענות להזמנתה של החברה ההיסטורית הישראלית, לשאת את ההרצאות של במת ירושלים להיסטוריה על שם פרופסור מנחם שטרן בשנת 1999, בנושא "האומה בהיסטוריה". מאחר שבפרסומים קודמים רק נגעתי בסוגיות אלה, העניקה לי הזמנה זו הזדמנות לפתח את השקפותי בסוגיה זו על רקע המחלוקות הרבות הניטשות בקרב ההיסטוריונים על אתניות ולאומיות. ספר זה הוא גרסה מורחבת של ההרצאות שנשאתי בבמת ירושלים להיסטוריה. ברצוני לציין את הערכתי ואת תודתי לחברה ההיסטורית הישראלית, ובמיוחד לעומד בראשה, פרופסור יוסף קפלן, ולעמיתיו, הפרופסורים יונתן פרנקל ומיכאל הד, על קבלת הפנים החמה ועל האדיבות והכנסת האורחים שנהגו בי. כמו כן, אני מבקש להודות להם על ההזדמנות שנתנו לי להיפגש עם קבוצה של דוקטורנטים ישראלים להיסטוריה ולדון אתם על מחקרם. אני אסיר תודה במיוחד למר צבי יקותיאל, מזכ"ל החברה ההיסטורית הישראלית, למעין אבינרי-רבהון ולטובי וייס על הדאגה ותשומת הלב שהקדישו למילוי צרכי שלי וצורכי משפחתי, הן לפני ביקורי הן במהלכו, ועל שהפכו את ביקורנו למהנה ומספק כאחד. לבסוף, ברצוני להביע את תודתי להוצאה לאור של אוניברסיטת ניו-אינגלנד ולאפריל אוסמאן על שפרסמו הרצאות אלה ודאגו ללוות את כתב היד עד לפרסומו במהירות וביעילות כה רבות.

אנתוני ד' סמית

London School of Economics

אוקטובר 1999

הקדמה

כבוד רב חלקה לי החברה ההיסטורית הישראלית כשהזמינה אותי לשאת את הרצאות במת ירושלים לזכר פרופסור מנחם שטרן המנוח לשנת 1999. הדבר נכון שבעתיים הן בשל מעמדו הרם בתחום תולדות ישראל בתקופה ההלניסטית הן משום שאהבתי הראשונה היתה ההיסטוריה של העת העתיקה, ובמיוחד תולדות עם ישראל והעולם הקלסי – התחום שבו העלה פרופסור שטרן תרומה כה רבה לפני מותו הטרגי. במחשבותי חזרתי יותר מפעם אחת לתקופה גרעינית זו בקורות העת העתיקה ובתולדות עם ישראל, כדי לגבש נקודת מבט מיוחדת על הבעיות של האתניות והלאומיות. חשתי אפוא אסיר תודה במיוחד לחברה ההיסטורית הישראלית על שהזמינה אותי באדיבותה להרצות בירושלים.

הנושא שבחרתי לעסוק בו, תפקיד האומה והלאומיות בהיסטוריה, הוא נושא רחב. נושא זה משך תשומת לב רבה של היסטוריונים ושל אנשי מדעי החברה ועורר דיון ער בקרבם. בהתחשב בוויכוחים הרבים הקיימים בתחום זה, יש לגשת לנושא בעקיפין, דרך חקירת ההיסטוריוגרפיה של הלאומיות ושל התיאורים ההיסטוריים הרבים של האומה שהציעו החוקרים. בהמשך אעסוק במיוחד בדיונים התיאורטיים המתנהלים בקרב ההיסטוריונים של הלאומיות. ואולם, לאור אופיו הבינ-תחומי של נושא מחקר זה, ולאור השפעתם של חוקרים מתחומים שכנים על גישותיהם של ההיסטוריונים ועל ניסוחיהם, שומה עלי גם לבחון את עבודתם של אנשי מדע המדינה, סוציולוגים, אנתרופולוגים וחוקרים מתחומים אחרים, שהעלו תרומה לדיונים הבסיסיים על תפקיד האתניות והלאומיות. למותר לציין כי במסגרת הנוכחית כל שאני יכול לעשות הוא להציג מבט מתומצת, כללי מאוד, על החידושים הרבים בנושא רחב זה, המתפתח במהירות רבה.

המחקרים ההיסטוריים של האומות ושל הלאומיות, העוקבים זה אחר זה, אינם רק תוצאה של מגוון ההשקפות והעמדות של ההיסטוריונים, או אפילו של עמדות לאומיות ושל מסורות היסטוריות שונות, רלוונטיות ככל שיהיו במקרים רבים. אפשר להסבירם בעיקר לאור מעורבותם של ההיסטוריונים

האומה בהיסטוריה מתאר את המחלוקות ההיסטוריוגרפיות העיקריות על מקומה של האומה בהיסטוריה, ומציג בפירוט יתר את יתרונותיה של הגישה האתנית-הסמלית, שסמית הוא אחד מנציגיה הבולטים.

כבר שלושים שנה ויותר נחשב אנתוני סמית לאחד התיאורטיקנים המרכזיים בחקר הלאומיות. בזה אחר זה הוא פרסם שורה מרשימה של ספרים הנחשבים ציוני דרך בהבנת התופעה של האומות והאתניות. עבודתו המחקרית מצטיינת הן בחדות מושגית ובתחכום תיאורטי והן בידע ובהבנה היסטוריים נרחבים. כתיבתו מתאפיינת בחיפוש עקבי אחר הקשר בין האתניות הטרומ מודרנית ללאומיות שבאה אחריה, ובחתיירה בלתי נלאית לתיאוריה מאחדת או לפרדיגמה מוסכמת, שיקיפו את מירב הבעיות והנושאים הכלולים בלאומיות. בספרו **האומה בהיסטוריה** הבשילו והגיעו לכלל גיבוש כמה מרעיונותיו המנחים בנושאים אלה.

אנתוני סמית הוא פרופסור ב-London School of Economics בין ספריו הידועים *The Ethnic Origins of Nations* (1986); *National Identity* (1991); *Nationalism and Modernism* (1998)

על העטיפה: Johann Heinrich Füssli: Die drei Eidgenossen beim Schwur auf dem Rütli, 1780. © 2002 Kunsthaus Zurich. All rights reserved.
עיצוב העטיפה: גדעון דן

0 01850000493 0
דאנאקוד 185-493